REFERENCES

1. Artiukh, L.Z (1993). *Istorii narodnoi kukhni. Mandryky. Shulyky. Slastony. Pundyky* [From the history of national cuisine. Travels. Shuliki. Slastones. Buttons]. *Neopalyma kupyna – Burning blackberry*, 2, 23-27 [in Ukrainian].
2. Artiukh, L. (2006). *Tradyttsiina ukrainska kukhnia v narodnomu kalendari* [Traditional Ukrainian cuisine in the national calendar]. Kyiv: Alternatyvy [in Ukrainian].
3. Artiukh, L. (1977). *Ukrainska narodna kulinariia: Istoryko-etnografichne doslidzhennia* [Ukrainian folk cooking]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
4. Vovk, Khv (1995). *Studii z ukrainskoi etnografii ta antropologii* [Studies in Ukrainian ethnography and anthropology]. Kyiv: Mystetstvo [in Ukrainian].
5. Hontar, T. (1979). *Narodne kharchuvannia ukraintsiv Karpat* [Ukrainian people's nutrition of the Carpathians]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
6. Gotva, M. (1989). *Narodne kharchuvannia ukraintsiv Karpat* [Ukrainian people's nutrition of the Carpathians]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
7. Karsekina, V. (1993). *Stravy ukrainskoi kukhni* [Dishes of Ukrainian cuisine]. Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].
8. Klynovetska, Z. (1991). *Stravy y napytky na Ukraini* [Dishes and drinks in Ukraine]. Kyiv: Chas [in Ukrainian].
9. Klynovetska, Z. (1991). *Stravy y napytky na Ukraini* [Transcarpathian folk dishes]. Kyiv: Chas [in Ukrainian].
10. Pecherna, H. (1994). Symvolika obriadovoho khliba [The symbolism of ritual bread]. *Narodoznavstvo – Ethnic Studies*, 13, 2-9 [in Ukrainian].
11. Ponomarov, A. (1994). *Ukrainska etnografiia* [Ukrainian ethnography]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
12. Poplavska, A. (2015). Etnonatsionalni tradytsii kultury kharchuvannia ukraintsiv XVII - XVIII st. [Ethno-national traditions of food culture of Ukrainians of the 17 th - 18 th centuries]. *Kultura i suchasnist – Culture and contemporary*, 2, 71-75 [in Ukrainian].
13. Smoliar, V. (2008). Formuvannia i rozkvit ukrainskoi kukhni [Formation and flourishing of Ukrainian cuisine]. *Problemy kharchuvannia – Nutrition problems*, 12, 63-66 [in Ukrainian].
14. (1993). *Ukrainska starodavnia kukhnia* [Ukrainian ancient cuisine]. Kyiv: Spalakh LTD [in Ukrainian].

Одержано 28.04.2019.

УДК 94:[78.071.1:930.25:069(1-4)] (477.41-21 Переяслав) «19»

DOI <https://doi.org/10.31470/2415-3567-2019-46-56-63>

Тетеря Світлана,

завідувач науково-дослідного сектора
«Музей кобзарства»

tetera-7@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-9255-9690>

Національний історико-етнографічний
заповідник «Переяслав»,

вул. Шевченка, 8,

м. Переяслав-Хмельницький,

Київська обл., Україна, 08400

Teteria Svitlana,

Head of the Scientific and Research Segment
Kobza Museum

tetera-7@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-9255-9690>

Pereiaslav National Historical and
Ethnographic Reserve,

8, Shevchenko Str.,

Pereiaslav-Khmelnytskyi,

Kyiv region, Ukraine, 08401

КОБЗАР ІВАН КУЧУГУРА-КУЧЕРЕНКО – МІФИ ТА ДІЙСНІСТЬ

У статті розглядається життєвий та творчий шлях талановитого музиканта, унікального кобзаря І. Кучугури-Кучеренка. Акцентується увага на тих моментах біографії, які не відповідають дійсності. Прослідковується життєвий та творчий шлях представника унікального явища української етнічної культури на основі архівних джерел, публікацій та музейних предметів.

Такий аналіз, що розкриває дійсний стан справ, став можливий лише після проголошення Незалежності України, коли науковці, дослідники та зацікавлені люди змогли користуватись архівними джерелами та публікаціями без радянської тоталітарної цензури.

Автор на основі опрацьованих новітніх джерел на прикладі постаті І. Кучугури-Кучеренка розкриває інформацію про нищення етнічної культури радянським імперським режимом. Кінець 80-х рр. XX ст. відзначався активними процесами відродження національної культури, і кобзаризм не був винятком. Тому під час створення музейної виставки у Переяславі було проведено величезну колекційну роботу. Під час цієї титанічної роботи на заводі в м. Полонне Хмельницької області було введено в експлуатацію серію декоративних фарфорових ваз. Цю серію розробив художник Козак Микола Іванович. До неї також була ваза з портретом Івана Кучугура-Кучеренка. Вона зараз знаходиться в експозиції переяславського Музею кобзарства. Крім портретного зображення, на ній є напис Івана Кучугура-Кучеренка. Рік загибелі не відповідає дійсності, оскільки на момент створення ваз архіви були недоступні, це була ще радянська епоха. Навіть після проголошення незалежності України ми маємо інформацію про те, що кобзар був фактично страчений у 1937 р. Але для того, щоб приховати злочини радянської влади, така неправдива інформація була надана. Було прийнято, що І. Кучугура-Кучеренко загинув під час німецької окупації.

Ключові слова: Іван Кучугура-Кучеренко, кобзар, репресії, бандура, традиція, культура.

KOBZAR IVAN KUCHUGURA-KUCHERENKO – MYTHS AND REALITY

The article examines the life and creative path of a talented musician, the unique kobzar I. Kuchugura-Kucherenko. Attention is drawn to those moments of biography that are not true. The life and creative path of the representative of the unique phenomenon of Ukrainian ethnic cultures traced on the basis of archival sources, publications and museum objects.

Such an analysis revealing the true state of affairs became possible only after the proclamation of Ukraine's Independence, when scientists, researchers and interested people were able to use archival sources and publications without Soviet totalitarian censorship.

The author, on the basis of elaborated recent sources and an example of the figure of I. Kuchugura-Kucherenko, informs the reader about the destruction of ethnic culture by the Soviet imperial regime. The end of the 80's of the XX century was marked by active processes for the revival of national culture, and kobzarism was no exception. Therefore, during the creation of the museum exhibition in Pereiaslav, a tremendous collection work was carried out. During this titanic work, a series of decorative porcelain vases were commissioned at a factory in Polonne, Khmelnytsky region. This series was designed by artist Kozak Nikolay Ivanovich. It also included a vase with a portrait of Ivan Kuchugura-Kucherenko. It is still in the exposition of the Pereiaslav Museum of Kobzar Crafts. Apart from the portrait image, it has an inscription Ivan Kuchugura-Kucherenko (1878 – 1943). The year of death is not true, because at the time of creation of the vase the archives were not available, it was still a Soviet era. Even after the proclamation of Ukraine's Independence, we have information that the kobzar was actually executed in 1937. But in order to hide the crimes of the Soviet authorities, such false information

was provided. It was accepted that I. Kuchugura-Kucherenko died during the German occupation.

Keywords: *Ivan Kuchugura-Kucherenko, kobzar, repression, bandura, tradition, culture.*

Уже майже три десятиліття, як Україна є незалежною суверенною державою. Саме за цей короткий проміжок часу все більше дослідників, науковців та й просто патріотично налаштованих громадян звертаються до дослідження та відродження будь-яких проявів етнічної культури. Не оминув цей процес і кобзарство. Адже унікальна чоловіча традиція незрячих, що була притаманна лише для України, є однією із найцікавіших та малодосліджених ланок у цій царині.

За роки незалежності України стали доступні архівні джерела, які дозволили по іншому інтерпретувати ту чи іншу подію чи явище. До таких подій ми можемо віднести й біографічні дані із життя кобзарів та бандуристів як носіїв української етнічної культури. Працюючи в архівних установах та опрацьовуючи масив усіх доступних джерел та літератури, вдалося віднайти безліч невідповідностей із тією інформацією, що подавалась радянським режимом.

У цьому контексті варто розглянути й постать кобзаря Івана Кучугури-Кучеренка, неординарної постаті українського культурного простору. Ця людина зробила неоцінений внесок у популяризацію унікального явища української традиційної культури – старцівства. Аналізуючи життєвий та старцівський шлях кобзаря ми знаходимо невідповідність дійсності і того, що нам пропонували радянські джерела.

Народився Іван Іович Кучугура-Кучеренко 1879 р., с. Мурафа Богодухівського повіту (тепер Краснокутського району Харківської області). Коли йому було 9 років помер батько. Через злидні і хворобу залишився слабовидячим, ходив з поводитирем. Змалку співав. Потім мав чудовий баритон. Грати на бандурі навчився майже у 20-річному віці, очевидно, у свого земляка-кобзаря. З 1900 р. подорожував по Україні та Росії, кобзарював. Бував у Києві, Москві, Петербурзі, Ростові, Мінську, Одесі, Полтаві [2] (рис. 1).

Рис. 1. Кучугура –Кучеренко І. І. (1879 – 1937)

Мав цей талановитий кобзар і свої нововведення – носив із собою не одну, а дві бандури налаштовані на «жаліб» і на «весело» (на мінор і мажор), щоб не втрачати часу на перелаштування. Бандура Івана Кучеренка мала 5 струн 16 – підструнків [4, с. 62].

Це були легкі похідні інструменти. Варто зазначити, що з 1908 по 1910 рр. кобзар викладав клас кобзи в київській музичній школі М. Лисенка.

Був надзвичайно обдарованою людиною. Високий на зріст, довгі та пишні вуса, красивого тембру голос-баритон. Це прикрашало його як бандуриста. В 1913-1917 рр. часто виступав у Харківській бібліотеці ім. Короленка та в залі колишнього земського зібрання. Був одним із кращих виконавців дум: «Олексій Попович», «Плач невільників», «Хмельницький та Барабаш», «Смерть Хмельницького». Репертуар його був дуже різноманітний та великий. За свій вік проспівав понад 500 пісень [2].

«Кобзар Іван Кучеренко – читаємо в замітці А. К. (А. Кониський авт.) «До кобзарської справи» («Рідний край», 1909, № 12) – бувши артистом, кожен раз одну і ту ж музичну річ виконує по настрою, з відмінками в ритмі, в експресії, а іноді навіть у варіаціях. Усі ці спостереження, надзвичайно цінні і важливі, упевняють нас, що кобзарські рецитації, не маючи застиглої у сталі контури музичної форми, є до деякої міри імпровізаціями [4, с. 55].

У 1902 р. він став наймолодшим учасником славнозвісного виступу кобзарів на XII археологічному з'їзді в Харкові. Гнат Хоткевич, який організував цей виступ, писав про нього, що «це була на рідкість здібна натура». Сам Гнат Хоткевич для організації цього виступу доклав титанічних зусиль. Щоб влаштувати кобзарів для проживання у м. Харкові Хоткевич Г.М. звертається з проханням до Сумцова М.Ф. «Многоуважаемый Николай Федорович! Получили ли Вы от Полт. Губ. Земской управы просьбу помочь мне в устройстве бандуристов в общежитии? И если получили, то хлопотали ли о позволении проживать им там с неделю? Конечно на прокормление их есть деньги, важно только чтобы был кров. Пожалуйста, дайте мне ответ сейчас же, а если мое письмо придет в Ваше отсутствие, то будьте добры не забудьте прислать завтра сторожа что ли на Михайловскую ул. №16. Мне крайне важно сейчас знать об овсем. Искренно Вас уважающий Г. Хоткевич» [6] (рис. 2).

Рис. 2. Лист Хоткевича Г.М. до Сумцова М.Ф.

За даними різних джерел відомо, що Гнат Мартинович готуючись до презентації кобзарської співогри на з'їзді привіз до Харкова: Терешка Пархоменка з Чернігівщини, Михайла Кравченка з Полтавщини, з Харківщини – Петра Древченка, Павла Гащенко з учнем, Івана Кучугуру-Кучеренка та Грицька Нетесу. Також запросили лірників Ларивона з Люботина, Івана Зозулю та Самсона Веселого. То були найкращі кобзарі України.

Долучився до підтримки кобзарів і ще один відомий українець Д.І. Яворницький. Він звертається до М.Ф. Сумцова із рекомендацією Івана Кожушка та Степана Пасюги: «Низько уклінний вельмишановному і на віки незабутньому Миколі Хведоровичу і доручити ему мого кобзаря-вихованця Грицька Кожушка. Дуже прошу вислухати его одкрити ему шлях у рідному Харкові. Усією душею і серцем Д. Яворницький. Октябр 5 дня 1911 г.» [7].

«Вітаючи Вас од щирого серця, доручаю Вам, вельмишановний Миколо Хведоровичу оцього кобзаря Степана Пасюгу (Пасюга). З щирою і правдивою до Вас повагою Д. Яворницький. 3 февраля 1914 г.» [8].

Коли ж ми говоримо про школу гри на бандурі, то варто зауважити спираючись на публікацію Філарети Колеси. що зовсім іншу школу виявляють харківські кобзарі, між якими особливо Гнат Гончаренко відзначається типовістю й оригінальністю своєї рецитації. Степан Пасюга і Іван Кучеренко, Петро Древченко виявляють у своїх варіантах близьке споріднення, а може й деяку залежність; Кучеренко і Древченко – це вже кобзарі новішого типу, хоч і вони зберегли ще в своїх рецитаціях стародавню основу [4, с. 311].

В одній із своїх проповідей митрополит Липківський скаже: «Ці сліпці були в нашому народі справжніми вогнищами народної свідомості, народної віри, народної пісні, оповіді про минуле, закликів до кращого... вони вбирали в себе те добре й лихе, що хвилювало народне життя наше, всі ті біди, страждання, всі ті війни і муки невільництва, всі кроки піднесення релігійного, національного, і все це відбивали у своїх думках, піснях, в своїх жалобних співах» [5, с. 24-25].

Але повертаючись до постаті унікального традиційного співця Івана Кучугури-Кучеренка ми, на основі доступних на сьогодні джерел, зустрічаємо ряд інсинуацій та неправдивих фактів. Дотримуючись хронології проаналізуємо життєвий шлях кобзаря.

Навесні 1906 р. гру Івана Кучеренка почув на базарі в Катеринославі (Дніпропетровськ) відомий історик Дмитро Яворницький. «Мені він видався коштовним діамантом, – згадував потім професор, – який тільки тоді заграє всіма барвами, коли його відшліфує вмілий майстер». Яворницький порадив поїхати в Миргород до митця і досвідченого бандуриста Опанаса Сластіона. Три місяці навчався Кучеренко в Сластіона, далі помандрував до Галичини, а в 1912 р. мав нагоду виступити у Варшаві й по інших містах Польщі, де наспівав українські пісні і думи для патефонного і грамофонного запису. У 1908 р. Кучеренка запросили вчителювати до Київської музичної школи Миколи Лисенка. Деякі його курсанти пізніше вступили до «Кобзарського хору», організованого Василем Ємцем у Києві в 1918 р., який згодом став першою Капелою бандуристів. У післяреволюційні часи Іван Кучугура-Кучеренко дає концерти майже у всіх райцентрах тодішньої Харківської губернії і під час виступів розповідає про Українську автокефальну православну церкву. Кобзарює також біля храмів та монастирів. Влада на початку приймала Кучеренка поблажливо, працевлаштовувала кобзаря в Мураф'янському клубі. У 1921 р. в повітовому центрі Богодухові було урочисто відзначено 25-річчя його творчої праці кобзаря, а в 1925 р. йому було надано звання Народного артиста УСРР. Проте після «Процесу СВУ–СУМ» у 1930 р. його становище різко змінилося. Кучугури-Кучеренку забороняють виступати. Кобзар плете рукавиці, вірвовки й тенета. Тим часом на культурному просторі з'явилися молоді бандуристи з підібраним ідеологічним репертуаром [3].

Коли ми говоримо про репертуар Івана Кучугури-Кучеренка, то бачимо, що він був різноманітним і об'ємним. «Іван Кучеренко, 33-літній кобзар з с. Мурафи,

Богодучівського повіту, Харківської губернії. Співає ось які думи: 1. «Про Олексія Поповича», 2. «Про вдову», 3. «Плач невольників», 4. «Про Богдана Хмельницького і Барабаша», 5. «Про смерть Богдана Хмельницького», 6. «Про смерть козака-бандуриста»; співає також історичну пісню «Про Морозенка», мелодія якої вже нічим не відрізняється від того варіанту тієї пісні, що його записано від Пархоменка. Кучеренко дуже вправно грає на бандурі так, що в 1908 р. заходами Бородея його спроваджено до Києва, щоб там учив охочих до бандурної гри при Музичній школі М. Лисенка. Співає гарним, м'яким баритоном, подекуди надолужуючи концертною манерою, має в своєму репертуарі такі пісні книжного походження, перейняті від інтелігентів (наприклад пісня І. Франка «Ми гайдамаки»). Думи про Хмельницького вивчив Кучеренко, мабуть, з книжок (як це робив Пархоменко). Все те, як і значний ступінь інтелігентності, придбаної через зносини з освіченими людьми, каже нам вбачати в Кучеренку новіший тип кобзаря, в якого народна традиція, змішана з найсвіжішими культурними впливами, вже не бажаної чистоти. Співаючи думи, Кучеренко подекуди розвиває протяжну мелодію на шкоду речитативу; співає справді концертно і часто виступає по більших містах, але власне через те для етнографа він менш інтересний» [4, с. 316].

Репресивна радянська машина не жаліла нікого, якщо ти мав відношення до будь-яких проявів етнічної культури, то це миттєво викорінювалось. Зазнав таких дій на собі й Іван Кучугура-Кучеренко.

Судячи із довідки про страту «От 8 ноября 1937 г. Слушали 34: Дело № 4-го Отдела УГБ ХОУ НКВД, по обвинению: Кучугуру Ивана Иовича, 1874 г. рожд., уроженца с. Мурафы, Краснокутского р-на, Харьковской обл., украинца, пенсионера, кобзаря, в 1917 г. примыкал к УПСР, по ст. 54-2, 54-8, 54-11 УК УССР.

Кучугуру-Кучеренка Ивана Иовича расстрелять имущество, принадлежащее ему конфисковать. Верно: секретарь тройки подпись» [1] (рис. 3).

Рис. 3. Виписка із протоколу №.2.23 засідань особливої трійки по Харківській області.

Які ж статті інкримінували кобзарю. Стаття 54, Кримінального кодексу передбачала ознаки таких злочинів:

- ст. 54-2 – збройне повстання: розстріл або оголошення ворогом трудящих із конфіскацією майна і з позбавленням громадянства;

- ст. 54-8 – тероризм: розстріл або оголошення ворогом трудящих з конфіскацією майна і з позбавленням громадянства

- ст. 54-11 – всяку участь у контрреволюційній організації передбачених у цьому розділі: заходи соціального захисту, зазначені у відповідних статтях цього розділу [1].

Воно й не дивно, адже кобзарі – це проповідники, інформатори, ідеологи свого часу, люди які несли до людей слово правди, віри, любові до своєї рідної землі, люди які ідентифікували українців як представників етносу з глибокими культурними традиціями. Саме це і суперечило радянській імперській ідеології, де будь-який народ ставав частиною імперії.

У березні місяці 1989 р. з нагоди 175-річниці від дня народження Т.Г. Шевченка в Переяславі було відкрито єдиний в Україні Музей кобзарства. Але відкриттю передувало декілька років кропіткої роботи по облаштуванню самої будівлі (крамниця 1904 р.), яка довгий час використовувалась як заклад громадського харчування, та створення безпосередньо експозиції.

Кінець 80-х рр. ХХ ст. ознаменувався активними процесами по відродженню національної культури, і кобзарство не було виключенням. Тому під час створення музейної експозиції в Переяславі було проведено колосальну збирацьку роботу. Під час цієї титанічної роботи було замовлену серію декоративних порцелянових ваз на фабриці в м. Полонне Хмельницької обл. Розробив цю серію художник Козак Микола Іванович. До неї увійшла й ваза із портретом Івана Кучугури-Кучеренка. Вона і зараз знаходиться у експозиції Музею кобзарства НІЕЗ «Переяслав». На ній окрім портретного зображення є напис Іван Кучугура-Кучеренко (1878 – 1943). Рік смерті не відповідає дійсності, тому що на час створення ваз архіви не були доступні, це ще була радянська доба. Вже після проголошення Незалежності України ми маємо дані, що насправді кобзаря було страчено в 1937 р. Але з метою максимально приховати злочини радянської влади надавались такі неправдиві дані. Була прийнята думка, що І. Кучугура-Кучеренко загинув під час німецької окупації.

Так на прикладі одного експоната із експозиції Музею кобзарства ми можемо прослідкувати той тернистий шлях, який пройшло кобзарство – унікальна традиція, що притаманна лише для України, від свого зародження в часи, коли зароджувалась Українська державність та формувалась українська нація – Київська Русь до його розквіту. Дізнатися про трагічні сторінки української історії – знищення не лише кобзарів, а й кобзарства взагалі, тому що знищували не лише фізично, а й духовно. Як приклад такого нищення є саме розстріл Івана Кучугури-Кучеренка. І дізнаємось, як відбувається процес відродження цього явища в сучасних соціально-побутових умовах.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Веприн. URL: <https://veprin.jimdo.com/%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8B/%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%8C%D1%8F-54-%D1%83%D0%BA-%D1%83%D1%81%D1%81%D1%80/> (дата звернення: 12.01.2019).
2. Кобзар І.І. Кучугура-Кучеренко [до його виступу в Сумах]. URL: <http://history.sumy.ua/research/article/8898-kobzar-kuchuhurakucherenko-do-ioho-vystupu-v-sumakh.html> (дата звернення: 15.01.2019).
3. Мішалов В. Україна молода. – 807. URL: <https://www.umoloda.kiev.ua/number/1197/163/42533/> (дата звернення: 10.01.2019).

4. Філарет Михайлович. Мелодії українських народних дум. АН Української РСР, Ін-т мистецтвознав., фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського. Київ: Наук. думка, 1969. 586 с.
5. Хоткевич Г. Там, де не колеться трава. Львів: Апіорі, 2017. 224 с.
6. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДІАК України), ф. 2052, оп. 1, спр.1284.
7. ЦДІАК України, ф. 2052, оп. 1, спр.1397.
8. ЦДІАК України, ф. 2052, оп. 1, спр.1399.

REFERENCES

1. Veprin. *veprin.jimdo.com*. Retrieved from: <https://veprin.jimdo.com/%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8B/%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%8C%D1%8F-54-%D1%83%D0%BA-%D1%83%D1%81%D1%81%D1%80/> [in Russian].
2. Kobzar I.I. Kuchuhura-Kucherenko [do yoho vystupu v Sumakh]. *history.sumy.ua*. Retrieved from: <http://history.sumy.ua/research/article/8898-kobzar-kuchuhurakucherenko-do-yoho-vystupu-v-sumakh.html> [in Ukrainian].
3. Mishalov, V. Ukraina moloda. 807. *www.umoloda.kiev.ua*. Retrieved from: <https://www.umoloda.kiev.ua/number/1197/163/42533/> [in Ukrainian].
4. Filaret, Mykhailovych (1969). *Melodii ukrainskykh narodnykh dum*. AN Ukrainskoi RSR, In-t mystetstvosnav., folkloru ta etnohrafii im. M. T. Rylskoho. Kyiv [in Ukrainian].
5. Khotkevych, H. (2017). *Tam, de ne koletsia trava*. Lviv [in Ukrainian].
6. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Kyievi (dali – TsDIAK Ukrainy), f. 2052, op. 1, spr.1284 [in Ukrainian].
7. TsDIAK Ukrainy, f. 2052, op. 1, spr.1397 [in Ukrainian].
8. TsDIAK Ukrainy, f. 2052, op. 1, spr.1399 [in Ukrainian].

Одержано 01.04.2019.

УДК 37:94 (477) «1917/1918»

DOI <https://doi.org/10.31470/2415-3567-2019-46-63-75>

Чернов Борис,

кандидат педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри географії, екології і
методики навчання

olimp-deodraf@ukr.net

<http://orcid.org/0000-0001-8504-5248>

Державний вищий навчальний заклад
«Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний університет імені Григорія
Сковороди»,
вул. Сухомлинського, 30,
м. Переяслав-Хмельницький, Київська обл.,
Україна, 08401

Chernov Borys,

Candidate of Pedagogy, Professor,
Head of Geography, Ecology and Methods of
Teaching Department

olimp-deodraf@ukr.net

<http://orcid.org/0000-0001-8504-5248>

Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda
State Pedagogical University,
30, Sukhomlynsky Str.,
Pereiaslav-Khmelnytskyi, Kyiv region,
Ukraine, 08401